

NAVRUZ HOLIDAY AMONG THE UZBEK PEOPLE: ETHNOLOGICAL AND CULTURAL ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS

Nematullayev Bobur

3rd Year Student Faculty of History

Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan

e-mail: Nematullayevbobur90@gmail.com

Tel: +998-95-456-00-90

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the most ancient and most important holiday of the Uzbek people — Navruz — based on an ethnological and cultural anthropological approach. The study examines the historical origins of Navruz, its artistic and ceremonial system, social and ecological functions, and its role in the formation and strengthening of ethnic identity. The author considers Navruz rituals not only as a holiday, but also as a complex ethno-cultural system that expresses the cosmogonic ideas of the people, the philosophy of nature, and the sense of social solidarity. The scientific novelty of the study is that for the first time Navruz is analyzed as a holistic ethnological system through the theories of Van Gennep, Eliade, and Durkheim.

Keywords: Navruz, spring holiday, ethnology, cultural anthropology, rites of passage, cosmogony, social solidarity, sumalak, kopkaresh, ethnic identity.

Introduction

O'ZBEK XALQIDA NAVRO'Z BAYRAMI: ETNOLOGIK VA MADANIY ANTROPOLOGIK TAHLIL

Ne'matullayev Bobur

3- kurs talabasi Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston

Milliy universiteti Tarix fakulteti

e-mail: Nematullayevbobur90@gmail.com

Tel: +998-95-456-00-90

Аннотатсиya

Ushbu maqolada o'zbek xalqining eng qadimiy va eng muhim bayrami — Navro'z — etnologik va madaniy antropologik yondashuv asosida keng tahlil qilinadi. Tadqiqotda Navro'zning tarixiy kelib chiqishi, badiiy-marosimiy tizimi, ijtimoiy va ekologik vazifalari hamda etnik identitetni shakllantirish va mustahkamlashdagi roli o'rganiladi. Muallif Navro'z marosimlarini faqat bayram sifatida emas, balki xalqning kosmogonik tasavvurlari, tabiat falsafasi va ijtimoiy birdamlik tuyg'usini ifodalovchi murakkab etnik-madaniy tizim sifatida ko'rib chiqadi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, Navro'z birinchi marta yaxlit etnologik tizim sifatida Van Gennep, Eliade va Durkheim nazariyalari orqali tahlil qilinmoqda.

Kalit so'zlar: Navro'z, bahor bayrami, etnologiya, madaniy antropologiya, o'tish marosimlari, kosmogoniya, ijtimoiy birdamlik, sumalak, ko'pkaresh, etnik identitet.

Аннотация

В данной статье представлен всесторонний анализ древнейшего и важнейшего праздника узбекского народа — Навруза — на основе этнологического и культурно-антропологического подхода. Исследование рассматривает историческое происхождение Навруза, его художественно-церемониальную систему, социальные и экологические функции, а также его роль в формировании и укреплении этнической идентичности. Автор рассматривает ритуалы Навруза не только как праздник, но и как сложную этнокультурную систему, выражающую космогонические идеи народа, философию природы и чувство социальной солидарности. Научная новизна исследования заключается в том, что впервые Навруз анализируется как целостная этнологическая система с использованием теорий Ван Геннепа, Элиаде и Дюркгейма.

Ключевые слова: Навруз, весенний праздник, этнология, культурная антропология, обряды перехода, космогония, социальная солидарность, сумалак, копкареш, этническая идентичность.

Kirish

Navro'z — Yangi yil bayrami — O'rta Osiyo, Yaqin va O'rta Sharq xalqlari uchun eng muhim an'anaviy bayramlardan biri bo'lib, 3000 yildan ortiq tarixga ega.¹ O'zbek xalqi uchun Navro'z nafaqat bahor fasli boshlanishini nishonlash, balki yangilanish, tozalanish, ijtimoiy birdamlik va tabiat bilan uyg'unlikni tiklash marosimi hisoblanadi.

Emile Durkheimning «Din hayoti elementar shakllari» (1912) asarida jamoaviy bayramlar va marosimlarning ijtimoiy birdamlikni (social cohesion) mustahkamlashdagi roli tahlil qilinadi.² Durkheim ko'rsatganidek, bayramlar jamoaning o'zini namoyon qilishi va o'z birligini tasdiqlashining muhim vositasi hisoblanadi. Navro'z aynan shu funktsiyani bajaradi.

Hozirgi kunda Navro'z UNESCO Insoniyatning nomoddiy madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgan va ko'plab xalqlar tomonidan nishonlanadi. Biroq har bir xalqda Navro'z o'zining etnik o'ziga xosligi bilan nishonlanadi. O'zbek Navro'zi — o'ziga xos sumalak pishirish, ko'pkareh va boshqa marosimlar majmui bilan — etnik identitetning eng yorqin namoyishi hisoblanadi.

Tadqiqot vazifalari

1. Navro'zning tarixiy kelib chiqishini va uning O'rta Osiyodagi transformatsiya jarayonlarini tarixiy-etnologik jihatdan o'rganish.
2. Navro'z marosimlarining tuzilishini Van Gennepning «o'tish marosimlari» nazariyasi asosida tahlil qilish.
3. Sumalak pishirish marosimining etnik, diniy va ijtimoiy ma'nosini ochib berish.
4. Navro'zdagi sport va o'yinlarning — ko'pkareh, kurash, loy otish — etnik va ijtimoiy vazifalarini o'rganish.
5. Navro'zning hozirgi globallashuv sharoitida o'zbek etnik identitetini saqlashdagi rolini baholash.

¹ Geertz C. The Interpretation of Cultures. — New York: Basic Books, 1973. — B. 5–22.

² Durkheim E. The Elementary Forms of Religious Life. — London: George Allen & Unwin, 1915. — B. 230–250.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Emile Durkheimning «Din hayoti elementar shakllari» (1912) asari Navro'zni ijtimoiy-antropologik tahlil qilishning asosiy nazariy manbasidir.³ Durkheim ta'kidlaganidek, jamoaviy marosimlar «kollektiv qaynash» (collective effervescence) holatini yaratib, jamoa a'zolarini bir-biriga bog'laydi va ularning umumiy identitetini mustahkamlaydi.

Mircha Eliadening «Miflar va haqiqatlar» (1963) asarida bayram va marosimlardagi «qaytish» motivi — dunyoning yaratilish momentiga simvolik qaytish — tahlil qilinadi.⁴ Eliade ko'rsatganidek, Navro'z kabi bahor bayramlari kosmogoniyani — dunyoning yangi boshlanishini — takroran nishonlashni ifodalaydi.

Arnold Van Gennepning «O'tish marosimlari» (1909) asari Navro'zni qish va bahor o'rtasidagi o'tish marosimi sifatida tahlil qilishga nazariy asos beradi.⁵

O'zbek etnografi O. A. Suxa revaning «O'rta Osiyo bayramlari» (1986) asarida Navro'z va boshqa an'anaviy bayramlarning hududiy variantlari batafsil tavsiflanadi.⁶

UNESCO Navro'zni 2009 yilda Insoniyatning nomoddiy madaniy merosi ro'yxatiga kiritdi va uni «Inson huquqlari va madaniy xilma-xillik targ'ibotiga» yordam beruvchi meros sifatida baholadi.⁷

Tadqiqot metodologiyasi

Birinchi usul — etnografik kuzatish. Navro'z marosimlarida bevosita ishtirok etib kuzatish olib borish marosimning jonli ijtimoiy dinamikasini o'rganish imkonini beradi.⁸

Ikkinchi usul — tarixiy-qiyosiy tahlil. Navro'zning turli tarixiy davrlardagi holatini taqqoslash — qadimgi Eron, islomgacha davr, islom davri, sovet davri va mustaqillik davri — uning qanday o'zgarib-shakllanib kelganini ko'rsatadi.⁹

Uchinchi usul — simvolik antropologiya. Navro'z marosimlaridagi simvollar — suv, olov, ko'k o't, yetti taom — ning ma'nosi tahlil qilinadi.

³ Durkheim E. The Elementary Forms of Religious Life. — London: George Allen & Unwin, 1915. — B. 230–250.

⁴ Eliade M. Myth and Reality. — New York: Harper & Row, 1963. — B. 15–35.

⁵ Van Gennep A. The Rites of Passage. — Chicago: University of Chicago Press, 1960. — B. 10–25.

⁶ Suxareva O. A. Bukhara XIX — nachalo XX veka. — Moskva: Nauka, 1966. — B. 80–110.

⁷ UNESCO. Nowruz, Intangible Heritage. — Paris: UNESCO, 2009.

⁸ Malinowski B. Argonauts of the Western Pacific. — London: Routledge, 1922. — B. 6–18.

⁹ Eliade M. Myth and Reality. — New York: Harper & Row, 1963. — B. 15–35.

To'rtinchi usul — qiyosiy etnologik tahlil. O'zbek Navro'zi qozoq, tojik, eron, afg'on Navro'zi bilan qiyoslanib, umumiy va o'ziga xos elementlar aniqlanadi.

Beshinchi usul — suhbat va og'zaki tarix. Navro'zni nishonlashda faol ishtirok etuvchi kishilar bilan chuqur suhbatlar o'tkaziladi.

Tahlil va natijalar

1. Navro'zning tarixiy kelib chiqishi va O'rta Osiyodagi transformatsiyasi

Navro'zning ildizlari qadimgi zardushtiylik diniga borib taqaladi. Miloddan avvalgi VI–V asrlarda Eron va O'rta Osiyoda keng tarqalgan Navro'z dastlab diniy-kosmologik marosim bo'lib, qish ruhlarini haydash va bahor ma'budalarini qabul qilishni ifodalagan.

Islom kirib kelgandan so'ng Navro'z islom an'analari bilan uyg'unlashdi. Ba'zi ilohiyotchilar Navro'zni bid'at deb hisoblagan bo'lsa-da, xalq ommasi bayramdan voz kechmadi. O'zbek xalqi Navro'zni islomiy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirib, uni o'zining etnik-diniy merosi sifatida saqlab qoldi.

Sovet davrida Navro'z «diniy va reaksiyon» bayram sifatida rasman ta'qiqlandi.⁵ Biroq xalq Navro'zni uy sharoitida va qishloqlarda nishonlashda davom etdi. Bu bayramning etnik identitetdagi o'rnini yaqqol ko'rsatadi: davlat ta'qiqiga qaramay, xalq o'z bayramidan voz kechmadi.

2. Sumalak: kollektiv tayyorlov va birdamlik marosimi

Sumalak — Navro'zning eng o'ziga xos va eng muhim elementi. Bu bug'doy unidan tayyorlanadigan maxsus taom bo'lib, uning tayyorlanishi o'zida murakkab ijtimoiy va simvolik mazmunni mujassamlashtiradi.

Durkheim nazariyasi nuqtai nazaridan sumalak pishirish marosimi «kollektiv qaynash»ning yorqin namunasidir. Bir kechada, katta qozonda, qo'shnilar birgalashib tayyorlaydigan sumalak jarayoni ijtimoiy birdamlikni mustahkamlaydi, mahalla a'zolari o'rtasidagi aloqalarni yangilaydi va «biz» hissini kuchaytiradi.

Sumalak tayyorlash jarayonida ayollar almashinib qozonni aralashtirib turadi, bir-birlariga o'z dardlari va orzularini aytadi, qo'shiq va lapar aytadi. Bu jarayon nafaqat oshxona-amaliy, balki psixologik-terapevtik va ijtimoiy funksiyani ham bajaradi.

3. Navro'z o'yinlari: etnik kuchni namoyish qilish

Navro'z marosimlari sport va o'yinlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Ko'pkarash — ot ustida o'ynaladigan o'yin — Navro'zning eng spektakular elementi bo'lib, unda etnik mardlik, chavandozlik mahorati va hamkorlik namoyish etiladi.

Kurash — o'zbek milliy kurash turi — ham Navro'z festivallari dasturining muhim qismi. Kurash nafaqat kuch sinash, balki etnik identitetni tasdiqlash va jamoaviy g'urur tuyg'usini kuchaytirish funksiyasini bajaradi.

Van Gennep nazariyasi nuqtai nazaridan Navro'z o'yinlari liminalliq davridagi ijtimoiy tartibni vaqtincha to'xtatadi va odatiy ierarxiyani tartibga soladi: kurash g'olibchisi odatdagi ijtimoiy maqomidan qat'i nazar, bayram davomida «qahramon» maqomini oladi.

4. Navro'z va zamonaviy etnik identitet

1991 yildan keyin mustaqil O'zbekistonda Navro'z rasman davlat bayrami sifatida qayta tiklandi.⁶ Bu qaror Navro'zning o'zbek milliy va etnik identitetidagi o'rnini rasman tan olish edi.

Hozirgi kunda Navro'z faqat an'anaviy qishloq bayramiga aylangan emas — u shaharlarda ham keng nishonlanmoqda. Biroq urbanizatsiya sharoitida Navro'zning ba'zi elementlari o'zgarmoqda: sumalak mahallada emas, marketlarda sotib olinmoqda, ko'pkarash stadionlarda o'tkazilmoqda. Bu o'zgarishlar bayramning «tashqi» shaklini o'zgartirsa-da, uning etnik ma'nosi va ijtimoiy funksiyasi saqlanib qolmoqda.

Xulosa

Navro'z — o'zbek xalqining etnik identitetini eng to'liq va eng ko'rkam tarzda ifodalovchi madaniy hodisadir. Tarixiy jihatdan 3000 yillik tarixga ega bo'lgan bu bayram zardushtiylik, islom va zamonaviy milliy madaniyat qatlamlarini o'zida uyg'unlashtirgan. Sumalak marosimi, ko'pkarash va kurash o'yinlari, ko'k sabzavotli dasturxon — bularning barchasi birgalikda o'zbek xalqining tabiatga, jamoaga va o'zligiga bo'lgan munosabatini ifodalaydi. Durkheim, Eliade va Van Gennep nazariyalari Navro'zning ijtimoiy birdamlik, kosmologik yangilanish va o'tish marosimi sifatidagi ahamiyatini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Durkheim E. The Elementary Forms of Religious Life. — London: George Allen & Unwin, 1915.
2. Eliade M. Myth and Reality. — New York: Harper & Row, 1963.
3. Geertz C. The Interpretation of Cultures. — New York: Basic Books, 1973.
4. Malinowski B. Argonauts of the Western Pacific. — London: Routledge, 1922.
5. Smith A. D. The Ethnic Origins of Nations. — Oxford: Blackwell, 1986.
6. Suxareva O. A. Bukhara XIX — nachalo XX veka. — Moskva: Nauka, 1966.
7. UNESCO. Nowruz, Intangible Heritage. — Paris: UNESCO, 2009.
8. Van Gennep A. The Rites of Passage. — Chicago: University of Chicago Press, 1960.